

Οι μεσαιωνικές απαρχές των δημόσιων τραπεζών

ΤΟΥ **ΧΡΗΣΤΟΥ ΔΕΣΥΛΛΑ**
Διδάκτορας Οικονομικής Ιστορίας

Η γενικευμένη οικονομική κρίση, κύριο χαρακτηριστικό των πρώτων αιώνων του Μεσαίωνα, είχε ως επακόλουθα στη δυτική Ευρώπη την επιβράδυνση κάθε προηγούμενης τραπεζικού χαρακτήρα δραστηριότητας, τη χρηματόδεια, τη μείωση των εμπορικών συναλλαγών, την παρακμή των αστικών μορφωμάτων και την έξοδο μεγάλου μέρους του πληθυσμού προς την ύπαιθρο, όπου διαμορφώθηκαν οι φεουδαρχικές δομές. Στην Ανατολή, το Βυζάντιο συνέχισε να αντιμετωπίζει τις οικονομικές ανάγκες με ιδιωτικές και δημόσιες τραπεζικές πρακτικές που είχαν αναπτυχθεί προγενέστερα στον ελληνορωμαϊκό χώρο¹. Το Ισλάμ εξέλιξε το διμεταλλικό νομισματικό σύστημα βασισμένο στο χρυσό *dinar* και το αργυρό *dirham*, και δημιούργησε μια σειρά πιστωτικών τεχνικών (*hawala*, *sakk*, *suftagia*, *riba*), με τις οποίες παρακάμπτονταν οι θρησκευτικές τοκιστικές απαγορεύσεις² και ταυτόχρονα διευκολύνονταν οι εμπορικές συναλλαγές³. Στην Κίνα η βραχυχρόνια καταναλωτική πίστη την οποία ασκούσαν ιδιώτες και βουδιστικά μοναστήρια, δημιούργησε με τις έγγραφες πιστωτικές αποδείξεις το χαρτονόμισμα, η χρήση του οποίου γενικεύτηκε στην εποχή των Yuan (1279-1368) περνώντας στο Σιάμ και μετά στην Περσία⁴.

Ο ευρωπαϊκός χώρος αποτέλεσε πεδίο δημιουργικών ζυμώσεων. Με τη διακίνηση χρήματος και τα εκδοτικά δικαιώματα παραχωρημένα σε φεουδάρχες, μονές, ιπποτικά τάγματα,

¹ L. Palermo, *Sviluppo economico e società preindustriali. Cicli, struttura e congiuntura in Europa dal Medioevo alla prima età moderna*, Roma 1997, σ. 36-99.

² Κορ. 2, ν. 276-280 πρβλ. σχετικά: G.M. Piccinelli, *Banche islamiche in contesto non islamico. Materiali e strumenti giuridici*, Roma 1996.

³ P. Melucci, "Usura e interesse nel pensiero islamico", *Il Risparmio*, 1977.

⁴ S. Bortolani – A. Santorum, *Moneta e banca in Cina*, Milano 1984.

ιδιώτες, κοινότητες και επισκόπους⁵, ο Καρλομάγνος δημιούργησε (780-790) ενιαίο νομισματικό σύστημα βασισμένο στον άργυρο (δηνάριο)⁶. Σύντομα η προσπάθεια επεκτάθηκε και στη Γηραιά Αλβιόνα, όπου στο νομισματοκοπείο του Καντέρμπουρι, στο τέλος του 8ου αιώνα εμφανίστηκε το αργυρό penny⁷.

Η εβραϊκή διασπορά στην Ευρώπη, αντιμετωπίζοντας θρησκευτικές προκαταλήψεις και περιορισμούς, οδηγήθηκε στην ενάσκηση μικρού κύκλου οικονομικών και επαγγελματικών δραστηριοτήτων που απαιτούσαν περιορισμένα και εύκολα μεταφερόμενα χρηματικά κεφάλαια. Το εμπόριο χρήματος και πολύτιμων λίθων υπήρξε προσοδοφόρο για συγκριτικά περιορισμένο αριθμό Εβραίων, ενώ η τοκοληψία άρχισε να μετατρέπεται σε προσοδοφόρα δραστηριότητα, όταν οι εκκλησιαστικές απαγορεύσεις επεκτάθηκαν εξαιρώντας τους⁸. Οι απαγορεύσεις αυτές, έχοντας αποκρυσταλλώσει την προγενέστερη ελληνορωμαϊκή θεώρηση, εκπήγαν από θεολογικές αντιλήψεις, που είχαν διαμορφωθεί σε αγροτικές οικονομίες περιορισμένης κεφαλαιακής επάρκειας, σύμφωνα με τις οποίες ο μόχθος και η γη αποτελούσαν θεμέλιο πλούτου και κοινωνικής συνοχής.

Μέχρι την πρώτη χιλιετία, σε συνθήκες έντονης σπανιότητας χρήματος, η απαγόρευση της τοκοληψίας ήταν απόλυτη και βασιζόταν σε βιβλικές αναφορές⁹ και συνοδικές αποφάσεις¹⁰. Το επάγγελμα του τοκιστή, ηθικά και κοινωνικά στιγματισμένο με την κατηγορία της εμπορίας του χρόνου, επέσειε το επιτίμιο της ακοινωνησίας και της στέρσης εκκλησιαστικής ταφής. Μόνο κατά το τέλος του 12ου αιώνα η μανιχαϊστική εκκλησιαστική μεταφυσική αντίληψη δημιούργησε τη διδασκαλία του Καθατηρίου πυρός, παρέχοντας τη δυνατότητα μεταθανάτιας συγχώρεσης με δωρεές και φιλανθρωπίες¹¹.

Λίγο μετά το 1000 μ.Χ. η εμπορική και οικονομική δραστηριότητα επανέκαμψαν αργά και σταθερά. Η ανάγκη για επενδυτικού χαρακτήρα χρηματοδοτήσεις σε συνδυασμό με την εκκλησιαστική ελαστικότητα δημιούργησε ευέλικτες νομικές μορφές και οικονομικές πρακτικές αποδοχής του τόκου. Η πλέον διαδεδομένη υπήρξε η *usurae moratorie*, η οποία εδραζόμενη στο ρωμαϊκό δίκαιο δικαιολογούσε την απόδοση τόκου για εκπρόθεσμες δανειακές επιστροφές.

⁵ U. Scutto, *Storia delle monete. Duemila anni di avventure*, Roma 1975.

⁶ Ν. Καραβιδάκης, *Ιστορία της Μεσαιωνικής Δύσης (5ος-11ος αι.)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996, σ. 238-240.

⁷ Α.Ε. Feavearyear, *The Pound Sterling. A History of English Money*, Oxford 1963, σ. 14-51.

⁸ Ο Μωσαϊκός Νόμος απαγόρευε την ενάσκηση της τοκοληψίας μόνο σε ενδοκοινοτικό επίπεδο. *Έξοδ.* 22,25 επίσης *Λευιτ.* 25,35-37 και *Δευτερ.* 23,20-21. Ρ. Cleary, *The Church and usury*, (Δουβλίνο) 1914, σ. 35 κ.έ.

⁹ *Λουκ.* 6,34-35.

¹⁰ 17ος κανόνας Α' οικουμενικής συνόδου (Νίκαια 325).

¹¹ G. Le Goff, *La borsa e la vita. Dall' usuraio al banchiere*, Laterza, Roma Bari 1992, σ. 33, 35, 59-77.

Αρκετά συζητήσιμες υπήρξαν οι *damnum emergens* και *lucrum cessans*, οι οποίες δικαιολογούσαν τον τόκο ως αποζημίωση διαφυγόντων κερδών. Άλλη μορφή ήταν το *cambium*, έγγραφη αναγνώριση οφειλής με δυνατότητα εξαργύρωσης σε διαφορετικό τόπο ή νόμισμα και πολλές φορές μεταβιβάσιμη ή ανταλλάξιμη. Οι πηγές συχνά αποκαλύπτουν καλυμμένες περιπτώσεις τοκοληψίας με τη διαδικασία σύστασης και εν συνεχεία επαναδιάθεσης, ολικής ή μερικής, εισοδημάτων ή εισπράξεων. Ευρέως διαδεδομένα ήταν και τα κάθε είδους ναυτοδάνεια, *foenus nauticum*, τα οποία, αν και επέφεραν τόκο, σε περίπτωση ατυχήματος οδηγούσαν σε συνολική απώλεια των καταβληθέντων κεφαλαίων. Τέλος, δεν εξαιρούνται και οι συμβολαιογραφικές αναγνωρίσεις οφειλών υψηλότερες των πραγματικών¹². Οι τοκοληπτικές απαγορεύσεις που προκύπτουν από τη διάκριση καταναλωτικών και επενδυτικών δανείων, δεν αφορούσαν τους μεγάλους εμπόρους-τραπεζίτες, αλλά τους μικροτραπεζίτες και τους ενεχυροδανειστές που εξυπηρετούσαν καταναλωτικές ανάγκες φτωχών κοινωνικών στρωμάτων¹³.

Με την πάροδο του χρόνου ένα πλήθος βασικών μεταβλητών (δημογραφικών, αγροτικών, τεχνολογικών κ.ά.) συνέβαλαν στο σχηματισμό πλεονάσματος που ώθησε την εμπορική δραστηριότητα, ενθαρρύνοντας την τραπεζική, με τη δημιουργία νέων πιστωτικών τεχνικών. Στην υψηλότερη διαβάθμιση της τραπεζικής δραστηριότητας τοποθετούνται οι *mercanti-banchieri*, ακολουθούν οι αργυραμοιβοί (*cambiatores*), ενώ στην τελευταία βρίσκονται οι ενεχυροδανειστές, που ως γνήσιοι διάδοχοι των τοκογλύφων γνώριζαν την ηθική απαξία και τον κοινωνικό στιγματισμό¹⁴.

Η ταυτόχρονη και συνεχώς αυξανόμενη κυκλοφορία πολλών και διαφορετικών νομισματικών αξιών, οι νέες συναλλακτικές ανάγκες και οι διαδικασίες συμψηφισμού έκαναν απαραίτητη την εμφάνιση της πράσινης τέντας στις αγορές και τις πλατείες πολλών πόλεων, η οποία σηματοδοτούσε τη δραστηριότητα των αργυραμοιβών¹⁵. Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούσαν οι *campsores parae*, οι οποίοι αναλάμβαναν την είσπραξη και μεταφορά των παπικών εσόδων (δεκάτη, οβολό του Αγ. Πέτρου κ.ά.)¹⁶. Η σταδιακή δημιουργία εμπορικών και τραπεζικών ενώσεων από τους πρωταγωνιστές της καθημερινής οικονομίας, τους καθιέρωσε στις ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις (Λονδίνο: Lombard Street)¹⁷. Γλωσσομαθείς με εμπορικές σπου-

¹² B. Dempsey, *Interest and Usury*, 1943, σ. 29-67.

¹³ Χ. Δεσύλλας, *Η Τράπεζα των Φτωχών. Το Monte di Pietà της Κέρκυρας (1630-1864)*, ΠΙΟΠ, Αθήνα 2006, σ. 85-89.

¹⁴ Σχετ. G. Le Goff, *Mercanti e banchieri nel medioevo*, Firenze 1976.

¹⁵ P. Spufford, *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge 1989, σ. 23-76.

¹⁶ I. Lori Sanfilippo, *La Roma dei Romani. Arti, mestieri e professioni nella Roma del Trecento*, Istituto per il Medio Evo, Roma 2001, σ. 165-189.

¹⁷ R. De Roover, *Money, Banking and Credit in Medieval Bruges. Italian Merchant – Bankers, Lombards and Money-Changers. A study in the origins of banking*, Cambridge (Mass.) 1948.

δές θα αποτελέσουν τον πυρήνα της τραπεζικής τάξης¹⁸. Από τη συνήθειά τους να ταξιδεύουν ομαδικά για να λάβουν μέρος στα Ιωβηλαία και σε σημαντικές εμποροπανηγύρεις ονομάζονταν *rieds poudreux* (σκονισμένα πόδια). Μεταξύ των σημαντικότερων υπήρξαν εκείνες της Λυών, της Βεσανζον, της Ριαντζένια, της Βρυγες, αλλά κι εκείνες της Καμπανίας που διεξάγονταν έξι φορές το χρόνο σε τέσσερις διαφορετικές πόλεις¹⁹. Κατά την πρώτη φάση λάμβαναν χώρα οι εμπορικές δραστηριότητες που διαρκούσαν δύο εβδομάδες και ακολουθούσαν για τέσσερις εβδομάδες οι συμπηφισμοί, οι πληρωμές, οι ανταλλαγές εγγυητικών επιστολών, οι διακανονισμοί και άλλες οικονομικές δραστηριότητες²⁰.

Η κεφαλαιακή συσσώρευση έδωσε ώθηση στο εμπόριο μακρινών αποστάσεων και δημιούργησε δύο βασικούς τύπους εταιρικών ενώσεων²¹. Η *Commenda* αφορούσε ναυτικές επιχειρήσεις και περιλάμβανε δύο τύπους μετόχων: τον *tractator* που παρείχε το 1/4 των κεφαλαίων με την υποχρέωση να ταξιδεύει και τον *stans* που δεν λάμβανε μέρος στο ταξίδι, όμως παρείχε τα 3/4 του κεφαλαίου. Η *Compagnia*, αντίθετα, δημιουργούνταν από ένα μικρό πυρήνα προσώπων και σταδιακά διευρυνόταν, για να υποστηρίξει αρχικά στεριανά ταξίδια²². Η μετατροπή των ενώσεων αυτών σε *Compagnie Bancaire* πραγματοποιήθηκε με την αύξηση των μετοχικών κεφαλαίων σε συνδυασμό με τη γεωγραφική τους επέκταση. Η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων εξασφάλιζε τα απαραίτητα κεφάλαια παροχής πιστώσεων σε πάπες, ηγεμόνες, φεουδάρχες, τα οποία αναλίσκονταν στην κάλυψη πολεμικών δαπανών και στον πολυτελή βίο. Αν και η πλειοψηφία των δανειζομένων ήταν κακοπληρωτές, οι πιστωτικές ροές συνεχίζονταν, αφού τα δάνεια αυτά είτε είχαν αναγκαστικό χαρακτήρα, είτε ήταν απαραίτητα για να εξασφαλίζουν την απαιτούμενη προστασία και άδεια ενάσκησης τραπεζικών δραστηριοτήτων. Συχνά οι πιστωτικές υπηρεσίες απέφεραν τίτλους ευγενείας και αποτελούσαν μορφή αποπληρωμής παλαιότερων χρεών²³. Οι μεγάλες ιταλικές *Compagnie* που σταδιακά μονοπώλησαν τη χρηματοπιστωτική δραστηριότητα, μετά το 1300 άρχισαν να αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερες πτωχεύσεις, εξαιτίας της αφερεγγυότητας των μεγάλων δανειστών. Την κατάσταση επιδείνωσε η επιδημία της βουβωνικής πανώλης (1348-1350) που έπληξε την Ευρώπη και ανέσχεσε την οικονομική δραστηριότητα. Οι επακόλουθες σιτοδείες διέυρυναν το χάσμα της κοινωνικής ανισότητας και σηματο-

¹⁸ Ο όρος *bancherius* συναντάται για πρώτη φορά στα γενοβέζικα νοταριακά κατάστιχα του 12ου αι. και προέρχεται από την ενάσκηση των δραστηριοτήτων πίσω από ένα *bancum* ή *tabula* (τραπέζι). Πρβλ. τον αρχαιοελληνικό όρο τράπεζα. R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cites grecques*, Leyde 1968.

¹⁹ Οι πόλεις αυτές ήταν: Troyes, Provins, Lagny, Bar sur Aube. E.S. Hunt, J. Murray, *A History of Business in Medieval Europe, 1200-1550*, Cambridge 1999.

²⁰ A. Saporì, *I libri di commercio dei Peruzzi*, Milano - Treves 1934, σ. 440-441.

²¹ U. Santarelli, *Mercanti e societa tra mercanti*, Torino 1998, σ. 12-94.

²² Πρβλ. M. Tangheroni, *Commercio e navigazione nel Medioevo*, Roma 1996.

²³ R. Bogaert, *Changeurs et banquiers chez les Pères de l'Eglise*, "Ancient Society", 4, 1973, σ. 239-270.

δότησαν την ελάττωση κάθε δραστηριότητας. Οι τοπικές αρχές, επιθυμώντας την αποφυγή των δυσμενών συνεπειών, έθεσαν τις τραπεζικές δραστηριότητες υπό τον έλεγχό τους. Η ενάσκησή τους απαιτούσε πλέον την καταβολή εγγυήσεων και η έγκριση παρεχόταν με ειδικό σήμα. Αποτέλεσμα των νέων συνθηκών ήταν να μετασχηματιστούν δομικά οι κοινοπραξίες. Οι *Compagnie* αναδιαρθρώθηκαν, εφαρμόζοντας νέες λογιστικές μεθόδους, ενώ ως αντίμετρο στο ενδεχόμενο της κατάρρευσης δημιουργούσαν παραρτήματα με κεφαλαιακή επάρκεια, αλλά κεντρικό συντονισμό και έλεγχο²⁴.

Η σταδιακή επέκταση των χρεών των μεσαιωνικών πόλεων και η θεσμική διαχείρισή τους αποτέλεσε τη βασική αιτία της εμφάνισης των δημόσιων τραπεζών. Οι αρχές των πόλεων αδύναμες να αντιμετωπίσουν τις ανελαστικές τους υποχρεώσεις, προέβαιναν στη μερική ή ολική προώληση των δημόσιων εσόδων. Για το λόγο αυτό συστήνονταν κοινοπραξίες πιστωτών που ονομάζονταν *Monti Profani* και αναγνώριζαν το χρέος με ειδικούς τίτλους, τα *luoghi di monti* που, ανάλογα με το είδος τους, μπορούσαν να αποφέρουν εισόδημα μέχρι τρεις γενιές (*perpetuo*)²⁵. Η καπιταλιστική επέκταση με την επακόλουθη νομισματική ένταση, οι συναλλακτικές διευκολύνσεις σε επίπεδο πληρωμών, οι συνεχιζόμενες τραπεζικές χρεοκοπίες²⁶, η αυξανόμενη εύνοια των αρχών και η αύξηση της εμπιστοσύνης των ιδιωτών ήταν μερικοί επιπλέον παράγοντες που λειτούργησαν θετικά στην εδραίωση και επέκταση των δημόσιων τραπεζών²⁷. Στο πνεύμα αυτό, το 1401, στη Βαρκελώνη οι δημοτικές αρχές δημιούργησαν μια *Taula de Canvi*, η οποία συνέχισε αδιάκοπα τη λειτουργία της έως το 1853, οπότε και ενσωματώθηκε στο *Banco de Espana*. Ήταν μια δημοτική τράπεζα που εκτός από τη διαχείριση του δημόσιου χρέους αποδεχόταν καταθέσεις και εκτελούσε πρωτο-τραπεζικές εργασίες²⁸. Στην Ιταλία αντίστοιχα ιδρύθηκε στη Γένοβα το 1407 από κοινοπραξία πιστωτών με απόφαση του Γάλλου στρατιωτικού διοικητή της πόλεως Boucicault, η *Casa di San Giorgio*. Στις εργασίες της καταγράφονται καταθέσεις, πληρωμές για λογαριασμό τρίτων, συμψηφισμοί, έκδοση εγγυητικών επιστολών, δανεισμοί, εισπράξεις φόρων και άλλες συναφείς εργασίες. Το ενεργητικό της αξιοποιούνταν στην κάλυψη του δημόσιου χρέους και στη νομισματική ενίσχυση του γενοβέζικου νομίσματος²⁹. Στην τυπολογία των ιδρυμάτων αυτών που διευκόλυναν τη χρηματοπιστωτική λειτουργία με την εγγυημένη κυκλοφο-

²⁴ Ο μετασχηματισμός αποτυπώνεται στη φημισμένη *Compagnia dei Medici* (1397) που έφθασε στο απόγειό της το 1429 με τον Cosimo των Μεδίκων. D. Hoover, *Il Banco Medici dalle origini al declino, 1397-1494*, Firenze 1970.

²⁵ Άλλη διάκριση ήταν οι *vacabili & non vacabili*. F. Braudel, *Μεσόγειος*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1977, τ. 2, σ. 399.

²⁶ A. Saporì, *La crisi delle compagnie mercantili dei Bardi e dei Perugi*, Firenze 1925.

²⁷ J. G. Van Dillen, *History of the Principal Public Banks*, London 1964.

²⁸ R. Garande, *Carlos V y sus banqueros*, Madrid 1967.

²⁹ G. Felloni, *Inventario dell' Archivio del Banco di San Giorgio (1407-1805)*, τ. 7, Roma 1989.

ρία τίτλων, καταγράφονται περιπτώσεις που συνδέονται με την ίδρυση και εξάρτησή τους από κοινωνικού χαρακτήρα καθιδρύματα (Αδελφότητες, Monti di Pieta, Συντεχνίες κ.ά.).

Σε μια συνολική θεώρηση το τραπεζικό πανόραμα διέθετε *Compagnie Bancaire* που χρηματοδοτούσαν ιδιωτικές εμπορικές δραστηριότητες και ηγεμόνες, δημόσιες τράπεζες που διαχειρίζονταν το δημόσιο χρέος στηρίζοντας το νόμισμα και τέλος ιδιώτες τραπεζίτες και ενεχυροδανειστές που ικανοποιούσαν έναντι υψηλού τόκου και εγγυήσεων τις ανάγκες καταναλωτικής πίστης των φτωχών. Το 1462 σε συνθήκες έντονης κοινωνικής δυσαρέσκειας και γενικευμένης ανέχειας οι Φραγκισκανοί μοναχοί, καινοτομώντας, δημιούργησαν στην Περούτζια ένα υβριδικό χρηματοπιστωτικό ίδρυμα το *Monte di Pieta*, που συνδύαζε αρμονικά τραπεζική και ενεχυροδανειστική λειτουργία και απευθυνόταν σε ενδεείς αστικούς και αγροτικούς πληθυσμούς³⁰.

Η ανάδυση της εμποροκρατίας έφερε το νέο πνεύμα του μερκαντιλισμού που παραθεώρησε τις σχολαστικές αντιλήψεις για την οικονομική δραστηριότητα και αποστιγμάτισε ηθικά τη συσσώρευση και την απόλαυση των αγαθών. Με την επερχόμενη «επανάσταση των τιμών», την ανεπάρκεια πολύτιμων μετάλλων, το συνεχή διάλογο μεταξύ πραγματικού και λογιστικού χρήματος, τις πολλαπλές προεξοφλήσεις³¹ και τη διαδοχή των ιταλικών τραπεζικών οίκων από γερμανικούς³², η νέα ιστορική σελίδα δρομολόγησε περαιτέρω επέκταση των δημόσιων τραπεζών (1550-1650) και τέλος, την εμφάνιση των εκδοτικών τραπεζών (1600-1700).

³⁰ Χ. Δεσύλλας, «Η Συμβολή ενός πρωτότυπου χρηματοπιστωτικού ιδρύματος στον οικονομικό εκσυγχρονισμό», Δελτίο ΕΕΤ, τ. 49, 2007, σ. 57-64.

³¹ F. Braudel, Μεσόγειος, ό.π., σ. 212-213.

³² Για παράδειγμα: Fugger, Welser, Hochsteteer, βλ. R. Ehrenberg, Le siecle des Fugger, Paris 1955.